

ICER

Immaterieel Cultureel Erfgoed

Organisatie
van de Verenigde Naties
voor Onderwijs,
Wetenschap en Cultuur

Immaterieel
Cultureel
Erfgoed

De domeinen van immaterieel cultureel erfgoed

De UNESCO Conventie betreffende de Borging van het Immaterieel Cultureel Erfgoed deelt immaterieel cultureel erfgoed op in vijf domeinen:

- **Orale tradities en uitingen, met inbegrip van taal als drager van immaterieel cultureel erfgoed**
- **Podiumkunsten**
- **Sociale gebruiken, rituelen en festiviteiten**
- **Kennis en kunde op het vlak van de natuur en het universum**
- **Traditioneel vakmanschap**

De meeste voorbeelden van immaterieel cultureel erfgoed beperken zich niet tot een enkele uiting en bevatten vaak elementen uit verschillende domeinen. Een sjamanistische rite bijvoorbeeld, kan de volgende elementen bevatten: traditionele muziek en dans, gebeden en liederen, kleding en heilige voorwerpen, rituele en ceremoniële gebruiken, een hoog bewustzijn en grote kennis van de natuur. Ook festivals laten zich niet onder één noemer plaatsen en zijn vaak een mengeling van zang, dans, theater, viering, orale traditie en vertelkunst, traditioneel vakmanschap, sport e.d. De grenzen tussen de verschillende domeinen zijn dan ook erg vaag en verschillen bovendien van gemeenschap tot gemeenschap. Het is dus erg moeilijk, zo niet onmogelijk, om als buitenstaander iets in te delen in één bepaalde categorie. Terwijl de ene gemeenschap hun psalm als een soort van ritueel beschouwt, zal dit elders worden geïnterpreteerd als een lied. En wat de ene gemeenschap als 'theater' benoemt, zal in een andere culturele context als 'dans' worden gezien. Bovendien zijn er verschillen op het vlak van schaal en scope:

de ene gemeenschap zal een gedetailleerd onderscheid maken tussen de verschillende elementen van expressie, terwijl een andere gemeenschap alles als onderdelen van één groot geheel ziet. Binnen het kader dat de Conventie aanreikt om de verschillende vormen van immaterieel cultureel erfgoed in onder te brengen, is de lijst van domeinen die voorgeschreven zijn inclusief in plaats van exclusief, en heeft hij niet als doel 'compleet' te zijn. De lidstaten zijn vrij om andere systemen te hanteren, of om een verdere onderverdeling te maken. Er is reeds sprake van een grote variatie waarbij bepaalde landen de uitingen van immaterieel cultureel erfgoed anders onderverdelen, terwijl andere lidstaten min of meer dezelfde domeinen gebruiken als voorgeschreven door de Conventie, zij het met andere namen. Bovendien kunnen ze nieuwe domeinen toevoegen of subcategorieën aanbrengen binnen bestaande domeinen. Enkele voorbeelden van reeds bestaande subdomeinen zijn 'traditionele spelen', 'culinaire tradities', 'veehouderij', 'pelgrimage' en 'herinneringsplaatsen'.

Foto © Ferdinand de Jong

Foto © A. Buntov

- De kankurang, inwijdingsrite van de Manding-gemeenschap, Senegal en Gambia
- De Olonkho, Jakoetisch epos, Russische Federatie
- Het carnaval van Binche, België

Foto © Departement voor Cultureel Erfgoed, Ministerie van Cultuur van Madagaskar

Foto © Consórcio Das Artes Wajapi

- De kennis van houtbewerking van de Zafimaniry, Madagaskar
- Orale en grafische expressie van de Wajapi, Brazilië

Foto © M. Favejard

Orale tradities en uitingen

Het domein van de orale tradities en uitingen omvat een enorme waaier aan gesproken vormen, waaronder spreekwoorden, raadsels, verhalen, kinderversjes, legenden, mythen, epische liederen en gedichten, toverspreuken, gebeden, psalmen, liederen en toneelvoorstellingen. Orale tradities en uitingen worden gebruikt voor de overdracht van kennis, culturele en sociale waarden en het collectief geheugen. Ze spelen een belangrijke rol bij het in stand houden van culturen.

Sommige vormen van orale uitingen zijn gemeengoed voor de hele gemeenschap, andere zijn voorbehouden voor specifieke sociale groepen, bijvoorbeeld alleen voor mannen, alleen voor vrouwen of alleen voor ouderen. In veel maatschappijen zijn orale tradities en uitingen echter een sterk gespecialiseerde activiteit en worden de professionele uitvoerders daarvan zeer gerespecteerd en beschouwd als de bewakers van het collectief geheugen. Dergelijke 'performers' vinden we overal ter wereld. De vele dichters en volksvertellers in de niet-westerse maatschappijen, zoals de *griotten* of *jali's* in Afrika, zijn daar een goed voorbeeld van. Maar ook in Europa en Noord-Amerika bestaat er een rijke orale traditie. In Duitsland en de VS bijvoorbeeld, zijn er honderden professionele

verhalenvertellers.

Omdat ze mondeling worden doorgegeven, variëren vele orale tradities en uitingen van keer tot keer. Verhalen zijn vaak een combinatie van reproductie, improvisatie en creatie en worden dus ook beïnvloed door de verteller en de context. Hierdoor is het een erg kleurrijke en boeiende vorm van expressie, maar tegelijkertijd ook een kwetsbare vorm: hun overleveringskansen berusten op een keten van orale tradities en uitingen die van generatie op generatie dient doorgegeven te worden. Hoewel taal de basis is voor het orale erfgoed, is het behoud van individuele talen geen doelstelling van de Conventie van 2003, ook al worden ze vernoemd in artikel 2 als dragers van immaterieel cultureel erfgoed. De verschillende talen bepalen mee de vorm en de inhoud van verhalen, gedichten en liederen. Wanneer een bepaalde taal uitsterft, gaat ook het orale erfgoed in die taal onvermijdelijk verloren. Anderzijds zorgt juist de uitoefening en overdracht van dat orale erfgoed ervoor dat een taal in leven blijft; veel meer dan een woordenboek, grammatica of databank. Talen leven in liederen, verhalen, kinderversjes, raadseltjes en rijmpjes, wat betekent dat talen en hun orale overdrachtsvormen en -uitingen zeer nauw met elkaar verbonden zijn.

De Hudhud van de Ifugao, Philippines

Foto © Renato S. Banzol / INCCA - ICH / UNESCO

De Palestijnse hikaye

Foto © IMCC

Net als andere vormen van immaterieel cultureel erfgoed, wordt het voortbestaan van orale tradities bedreigd door snelle verstedelijking, grootschalige migratie, industrialisering en de verandering van het milieu. Met name boeken, kranten en tijdschriften, radio, televisie en internet kunnen een beschadigend effect hebben op het orale erfgoed. De moderne massamedia kunnen traditionele vormen van orale expressie ingrijpend veranderen of zelfs vervangen. Waar men vroeger dagen de tijd nam om epische gedichten volledig voor te dragen, zal dat nu misschien op een paar uur gebeuren. En de traditionele verlovingsliederen die vroeger voor het huwelijk werden gezongen, worden nu waarschijnlijk vervangen door muziek op cd's. Het belangrijkste aspect van de borging van orale tradities en uitingen is ervoor te zorgen dat ze deel blijven uitmaken van het dagelijkse leven. Daarnaast is het essentieel dat er voldoende gelegenheid is voor de overlevering, bijvoorbeeld oudere mensen die op scholen, in tehuizen e.d. hun verhalen kunnen doorgeven aan de jongere generaties. Ook het in ere houden van allerlei bestaande festivals, waar orale tradities vaak een grote rol spelen, en het stimuleren van nieuwe festivals, bijvoorbeeld rond verhalen vertellen, kunnen de creativiteit op dat vlak nieuwe kansen bieden. In de geest van de Conventie van 2003, moeten de borgingsmaatregelen vooral gericht zijn op het proces, waarbinnen gemeenschappen vrij zijn om hun cultureel erfgoed te exploreren, in plaats van op het product. Gemeenschappen, onderzoekers en instellingen kunnen ook informatietechnologie inzetten bij de borging van het rijke aanbod aan orale tradities en uitingen, bijvoorbeeld voor aanpassingen van de tekst en de uitvoering. Unieke expressieve kenmerken, zoals intonatie en allerlei stijlvarianties, kunnen nu worden opgenomen en bewaard als een beeld- en/of geluidsbestand. Ook de interactie tussen uitvoerders en publiek en alle non-verbale elementen kunnen op die manier worden vastgelegd. De massamedia en de moderne communicatiemiddelen kunnen dus eveneens worden ingezet voor de borging en verdere verspreiding van het orale erfgoed, zowel binnen de gemeenschap zelf, als daarbuiten.

De Olonkho, het epos van de Jakoeten in de Russische Federatie, weerspiegelt de Jakoetische overtuigingen en gewoonten, sjamanistische gebruiken, orale geschiedenis en waarden. De 'olonkhusut' of verteller moet uitblinken in acteren, zingen, voordragen en poëtisch improviseren. Zoals meestal het geval is bij orale tradities, bestaan er vele versies van de Olonkho, waarvan de langste uit meer dan 15.000 versregels bestaat.

De Palestijnse Hikaye wordt verteld door vrouwen aan andere vrouwen en kinderen, en bevat vaak een kritische kijk op de maatschappij vanuit het perspectief van vrouwen. Deze traditie wordt voornamelijk gedragen door oudere vrouwen: bijna iedere Palestijnse vrouw van 70 jaar of ouder is een Hikaye-vertelster. Toch vertellen ook meisjes en jongens elkaar soms verhalen – om te oefenen, of gewoon voor hun plezier.

De Hudhud, een verhalende monodie, wordt uitgevoerd door leden van de Ifugao-gemeenschap op de Filipijnen tijdens het zaai seizoen en de rijst oogst en bij begrafenissen. Het hele gebeuren, dat verschillende dagen kan duren, wordt meestal geleid door een oudere vrouw die ook de functie van historicus en prediker in de gemeenschap bekleedt.

Om de vertelkunst van de Akyns (eposvertellers) te beschermen, werden er zes studio's opgericht in verschillende regio's in Kirgizië, waar erkende Akyns hun kennis en kunde doorgeven aan groepen jonge leerlingen en hen opleiden tot de Akyns van de toekomst. De vertellers gebruiken soms wel audiovisuele opnames en geschreven teksten ter ondersteuning, maar het belangrijkste deel van de opleiding bestaat nog steeds uit de mondelinge overlevering.

Foto © UNESCO

Foto © Ralf Salfeth

Foto © Renato S. Banzol / INCCA - ICH / UNESCO

Foto © Kyrgyz National Commission for UNESCO

Foto © Sonom-Ish Yundenbat

Urtiin Duu of 'het lange lied', traditioneel volksgezag, Mongolië en China

De maskerdans van de trommels van de Drametse, Bhutan

Podiumkunsten

Onder podiumkunsten verstaan we culturele expressievormen zoals vocale en instrumentale muziek, dans, theater, pantomime e.d. (die overigens niet noodzakelijk op een podium worden opgevoerd). Deze expressievormen weerspiegelen de menselijke creativiteit, en zijn tot op zekere hoogte ook terug te vinden in andere domeinen van immaterieel cultureel erfgoed.

Muziek is waarschijnlijk de meest universele podiumkunst: we vinden die in alle samenlevingen, vaak als een integraal onderdeel van andere expressievormen en van andere domeinen van het immaterieel cultureel erfgoed, zoals orale tradities en uitingen, rituelen en festiviteiten. Muziek komt ook in de meest uiteenlopende contexten voor: religieus of profaan, klassiek of modern, in relatie tot werk of vrije tijd, enz... Het kan zelfs gekoppeld worden aan politiek of economie, bijvoorbeeld in de vorm van een gezongen relaas over de geschiedenis van een samenleving of een loflied op een machtige persoon. En de gelegenheden waarbij muziek wordt gemaakt,

Een fluitist in Charouine, Algerije

zijn talloos: huwelijken, begrafenissen, rituelen en inwijdingen, festiviteiten, allerlei vormen van entertainment, enz...

Hoewel dans een complexe kunstvorm is, kunnen we het eenvoudig omschrijven als een gecoördineerd bewegen van het lichaam, meestal op muziek. Naast het fysieke aspect – de ritmische bewegingen, passen en gebaren – drukt dans vaak een emotie of stemming uit, of illustreert het een speciale gebeurtenis of dagelijkse handeling. We denken dan bijvoorbeeld aan religieuze dansen en aan dansen die de jacht, de oorlog of seksuele activiteit verbeelden.

Traditionele theatervoorstellingen combineren vaak toneel, zang, dans, muziek, dialoog, verhalen en/of voordracht, en soms ook poppenspel of pantomime. Het gaat hier wel om meer dan een gewone 'voorstelling' voor het publiek: deze podiumkunsten spelen doorgaans een cruciale rol in een cultuur en samenleving. Ook liederen die worden gezongen tijdens het werk op het land, muziek als onderdeel van een ritueel of slaapliedjes voor baby's vallen binnen dit domein.

Ook instrumenten, voorwerpen en materialen die worden geassocieerd met deze culturele expressievormen, vallen volgens de Conventie onder de noemer immaterieel cultureel erfgoed. Voor de podiumkunsten zijn dat muziekinstrumenten, maskers, kostuums, danskledij, decors en attributen. Podiumkunsten worden vaak opgevoerd in speciale ruimtes; wanneer deze ruimtes nauw verbonden zijn met het optreden, worden ze door de Conventie beschouwd als culturele ruimtes.

Vele van deze expressievormen dreigen vandaag te verdwijnen. Vaak worden ze vervangen of verdrongen door andere meer algemene, gestandaardiseerde gebruiken. Zelfs populariteit is geen waterdichte garantie voor het voortbestaan van elke individuele expressievorm.

Muziek is daar misschien wel het beste voorbeeld van. Tegenwoordig is 'wereldmuziek' enorm populair. Hoewel dit verschijnsel ongetwijfeld een belangrijke bijdrage kan leveren aan culturele diversiteit, en een verrijking betekent voor de internationale muziekwereld, kan het fenomeen ook een negatief effect hebben. Het gevaar bestaat immers dat vele verschillende muziekvormen op een hoop worden gegooid en vermengd tot één homogeen 'product'. In zo'n situatie blijft er niet veel ruimte meer over voor de authentieke, traditionele vormen van muziek die zo belangrijk zijn voor bepaalde gemeenschappen.

Muziek, dans en theater worden vaak gebruikt voor de culturele promotie van een land of regio om toeristen aan te trekken, en staan ook regelmatig op het programma van touroperators. Dit kan natuurlijk de toeristische sector ten goede komen, zorgen voor meer inkomsten in een land of regio, en de eigen cultuur in de schijnwerpers zetten. Het kan echter ook tot gevolg hebben dat de typische expressievormen geheel of gedeeltelijk worden aangepast om aan de wensen van de toeristen tegemoet te komen. Vaak worden traditionele kunstvormen uitgehold in de naam van entertainment, waardoor belangrijke facetten van de uitdrakkingsvorm verloren gaan.

De Samba de Roda do Recôncavo uit Bahia (Brazilië) is ontstaan uit de dansen en culturele tradities van de Afrikaanse slaven, maar bevat ook elementen van de Portugese cultuur, met name de taal en de poëtische vormen. Dit lokale genre heeft op zijn beurt invloed gehad op de ontwikkeling van de stedelijke samba, hét symbool van de Braziliaanse identiteit in de twintigste eeuw.

Foto © Luiz Sant'oz / UNESCO

Kutiyattam, een van oorsprong Sanskriet theater, is een van de oudste tradities van India, en is een mengeling van Sanskriet classicisme en plaatselijke Kerala-tradities. Het heeft een gestileerde en gecodeerde theatertaal, en de typische gebaren en oogbewegingen drukken de gedachten en gevoelens van de karakters uit. Kutiyattam wordt traditioneel opgevoerd in de heilige ruimtes van tempels, en er staat altijd een brandende olielamp op het podium, die de goddelijk aanwezigheid symboliseert.

Foto © Naranabairi / UNESCO

Sováčko verbuňk, of de dans van de rekruten, wordt in de Tsjechische Republiek traditioneel door mannen van alle leeftijden gedanst. Deze dansen hebben niet echt een vaste choreografie, maar worden juist gekenmerkt door spontaniteit, individuele expressie en acrobatische competitie. De complexiteit en variatie van de bewegingen geven de sóváčko verbuňk een grote artistieke waarde en weerspiegelen de culturele identiteit en diversiteit van de regio.

Foto © Nationaal Instituut voor Volkscultuur

Foto © CNRPAH / UNESCO

Foto © Ministerie voor Cultuur en Schone Kunsten

☞ Het Koninklijk Ballet van Cambodja

In andere gevallen leveren sociale of milieufactoren dan weer gevaar op voor de podiumkunsten. Grootschalige ontbossing, bijvoorbeeld, kan tot gevolg hebben dat de mensen in dat gebied geen hout meer kunnen vinden om hun traditionele muziekinstrumenten te vervaardigen.

Veel traditionele muziekvormen werden aangepast aan de westerse manier van noteren zodat ze konden worden opgenomen of gebruikt in het onderwijs, maar dit doet vaak onrecht aan de oorspronkelijke muziek. Veel van die muziekvormen gebruiken immers toonladders met noten en intervallen die niet

overeenkomen met de westerse methode, waardoor veel van de subtiliteit verloren kan gaan tijdens de transcriptie. Ook de traditionele muziekinstrumenten worden vaak aangepast zodat ze makkelijker te bespelen zijn door leerlingen, bijvoorbeeld door 'frets' toe te voegen aan snaarinstrumenten. Dat is echter een fundamentele wijziging van het instrument zelf. De borgingsmaatregelen voor de traditionele podiumkunsten zouden zich voornamelijk moeten richten op de overdracht van kennis en technieken, op het maken en bespelen van instrumenten en de versterking van de band tussen leermeester en leerling. De subtiliteit van een lied, de bewegingen van een dans en dramaturgische interpretaties van een theaterstuk zouden allemaal bekrachtigd moeten worden.

Ook onderzoek, documentatie, inventarisatie, registratie en archivering van optredens zijn van belang. Er bestaan overal ter wereld al talloze geluidsopnames, waarvan vele al meer dan honderd jaar oud zijn. Deze zouden in feite allemaal moeten worden gedigitaliseerd, anders gaat de kwaliteit ervan steeds verder achteruit en gaan ze uiteindelijk voorgoed verloren. Digitalisering hiervan laat meteen toe dit alles grondig te identificeren en te inventariseren. Culturele media, instellingen en industrieën kunnen ook een belangrijke rol spelen bij de borging van traditionele podiumkunsten, o.a. door er meer bekendheid aan te geven en het grote publiek hiervoor te sensibiliseren. Door zoveel mogelijk mensen te informeren over de verschillende aspecten van deze of gene lokale culturele expressievorm, zal de interesse hiervoor toenemen en misschien zelfs leiden tot actieve deelname.

Borging kan eveneens betekenen: verbetering van de infrastructuur voor instellingen en een goede opleiding van hun personeel zodat die beroepsmatig bezig kunnen zijn met immaterieel cultureel erfgoed in hun regio of land. In Georgië worden studenten bijvoorbeeld getraind in antropologische veldonderzoeksmethodes en leren ze tegelijk hoe ze polyfonie kunnen opnemen; zo kunnen ze de basis leggen voor een nationale inventaris in de vorm van een databank.

In 'meesterklassen' krijgen studenten de kans rechtstreeks samen te werken met meesters in een bepaalde discipline. Dit soort klassen bestaan al in Tadzjikistan en Oezbekistan voor Shashmaqom-muziektraditie, in Guinee voor de Sosso Bala en in Bhutan voor Dramatiese Ngacham, een heilige maskerdans.

In Afghanistan maken Mugam-muzikanten gebruik van de Nationale Archieven zodat de opnames kunnen dienen als een bron van inspiratie, training en kennis voor toekomstige generaties.

De overlevering kan ook worden bevorderd door het immaterieel cultureel erfgoed op scholen te onderwijzen, zoals in Cuba, waar de leerlingen les krijgen in de Tumba Francesa, een traditionele dansstijl.

In Ethiopië is er een ambitieus onderzoeks- en trainingsproject opgestart om gegevens te verzamelen over de traditionele muziek- en dansvormen en instrumenten in het hele land en om de oprichting van een faculteit etnomusicologie te ondersteunen.

Foto © Yemrick, koris

Foto © Nationale UNESCO Commissie van Cuba

Foto © UNESCO

Sociale gebruiken, rituelen en festiviteiten

Sociale gebruiken, rituelen en festiviteiten maken deel uit van het dagelijks leven en geven er structuur aan. Ze zijn doorgaans betekenisvol voor een groot deel van een groep of samenleving, omdat ze de identiteit van die groep of samenleving en haar leden bevestigen, ongeacht of ze in groep of in huiselijke kring plaatsvinden. Ze markeren bepaalde tijdstippen in het jaar (bv. de overgang tussen de seizoenen), belangrijke momenten in de landbouw (bv. de oogst) of in het leven van een mens (bv. de overgang naar volwassenheid). Ze zijn ook vaak nauw verbonden met de geschiedenis en het collectief geheugen van een samenleving. Het kan gaan om zeer kleinschalige bijeenkomsten tot groots opgezette vieringen en herdenkingsplechtigheden. Alle drie de subdomeinen zijn behoorlijk uitgebreid, maar overlappen elkaar ook gedeeltelijk. Rituelen en festiviteiten vinden vaak plaats op speciale plaatsen bij speciale gelegenheden en hebben te maken met de geschiedenis en de levensbeschouwing van de gemeenschap. Sommige rituelen – bijvoorbeeld inwijdingsrituelen en begrafenisceremonies – zijn enkel toegankelijk voor bepaalde leden van de gemeenschap. Festiviteiten zijn belangrijke sociale gebeurtenissen en zijn dan ook bedoeld voor iedereen. Voorbeelden van festiviteiten die

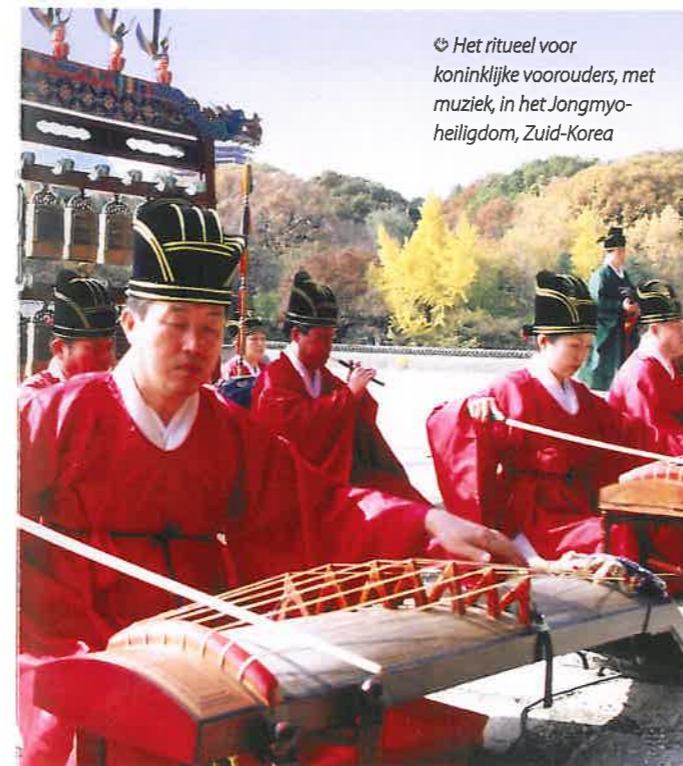
we over de hele wereld terugvinden, zijn carnaval, oogstfeesten en vieringen ter gelegenheid van Nieuwjaar, het begin van de lente, enz... Sociale gebruiken geven vorm aan het leven van alledag en zijn doorgaans bekend bij alle leden van een gemeenschap, ook al neemt niet iedereen eraan deel. De Conventie van 2003 geeft prioriteit aan sociale gebruiken die typisch zijn voor een bepaalde gemeenschap, die belangrijk zijn voor de identiteit van haar leden en die een sterke band hebben met het verleden. In veel

Het Ritueel voor Koninklijke Voorouders dat plaatsvindt in het Jongmyo-heiligdom in Seoel (Zuid-Korea), bestaat uit zang, dans en muziek, en is een eeuwenoude ceremonie ter ere van en uit respect voor de voorouders.

Tweemaal per jaar, wanneer de herders met hun vee zich verplaatsen in het gebied van de Niger-delta in Mali, en de kudde de rivier oversteken, beginnen de Yaaraal- en Degalfestiviteiten voor de Peul-bevolking. Deze festiviteiten bestaan onder meer uit zang, voordracht van herdersdichten en verkiezingen van de mooiste versierde kudde.

Het carnaval van Binche in België, het carnaval van Oruro in Bolivia, de Makishi-maskerade in Zambia, ... worden gekenmerkt door kleurrijke praalvertoningen, zang en dans, en allerlei speciale kostuums en maskers. Dit soort festiviteiten doen soms even alle sociale verschillen vergeten en worden soms ook aangegrepen om op humoristische wijze politieke of sociale toestanden aan de kaak te stellen.

Het Vimbuza-genezingsritueel, een wijd verbreide praktijk in het noorden van Malawi, is halverwege de 19de eeuw ontstaan als een methode om traumatische ervaringen te verwerken, maar is de laatste decennia minder gangbaar geworden. Borgingsmaatregelen stimuleren jongeren om zich te verdiepen in de Vimbuza-genezingsdans en bevorderen de dialoog tussen Vimbuza-genezers, de overheid en organisaties rond medische issues via discussies op de radio, workshops en festivals.

☞ Het ritueel voor koninklijke voorouders, met muziek, in het Jongmyo-heiligdom, Zuid-Korea

Foto © Administratie voor Culturele Erfgoeden

Foto © Administratie voor Culturele Erfgoeden

Foto © Medibo Bagayoko / DNGP

Foto © J.P. Tumaine / UNESCO

Foto © Francois-Xavier Frieland / UNESCO

Foto © Luis-Santoz / UNESCO

gemeenschappen zijn begroetingsceremonies bijvoorbeeld informeel, maar bij andere hebben die een vastomlijnd en ritueel karakter dat de identiteit van die bevolkingsgroep weerspiegelt. Hetzelfde geldt o.a. voor gebruiken rond het aanbieden en ontvangen van geschenken; die kunnen variëren van dagdagelijkse handelingen tot officiële gelegenheden met een politieke, economische of sociale lading.

Sociale gebruiken, rituelen en festiviteiten komen voor in ontelbare vormen: vererings- en overgangsrituelen, geboorte-, huwelijks- en begrafenisrituelen, eedafleggingen, traditionele spelen en sporten, culinaire tradities, seizoensgebonden ceremonies, specifieke gebruiken voor vrouwen of mannen, gebruiken in verband met de jacht en de visvangst, enz... Verder gaan ze vaak vergezeld van een allerlei fysieke elementen en uiterlijkheden, zoals woorden en gebaren, voordrachten, zang en dans, speciale kleding, dierenoffers en speciale voeding. Sociale gebruiken, rituelen en festiviteiten worden sterk beïnvloed door de veranderingen in de moderne maatschappijen, omdat ze erg afhankelijk zijn van de brede participatie deelnemers, uitvoerders. Verschijnselen zoals migratie, individualisering, de invoering van het officieel onderwijs, wereldreligies en globalisering hebben allemaal hun effect op deze vormen van immaterieel cultureel erfgoed. Migratie, zeker van jonge mensen, veroorzaakt vaak een afstand tussen mensen en hun oorspronkelijke cultuur en bedreigt daardoor het voortbestaan van sommige culturele tradities. Anderzijds kunnen sociale gebruiken, rituelen of festiviteiten voor die mensen juist een reden zijn om (tijdelijk) terug te keren naar hun gemeenschap, om deze samen met familie en vrienden te beleven en de band met 'thuis' en de eigen cultuur en tradities weer te versterken. Op veel plaatsen zullen meer en meer toeristen – actief of passief – deelnemen aan dergelijke festiviteiten. Dit heeft zo zijn positieve gevolgen, maar kan ook een negatieve invloed uitoefenen, net zoals dat bij de traditionele podiumkunsten het geval is. Het voortbestaan van sociale gebruiken en rituelen en zeker van festiviteiten kan ook worden bedreigd door socio-economische omstandigheden. De voorbereidingen, het maken van de kostuums

De enorme variëteit aan sociale gebruiken op het plein Jemaa el-Fna in Marrakesh (Marokko) werd bedreigd door de oprukkende verstedelijking en de vele ontwikkelingsprojecten, met druk verkeer en sterke vervuiling tot gevolg. In een poging om een evenwicht te vinden tussen ruimtelijke ordening en economische ontwikkeling enerzijds, en de zorg voor cultuur en milieu anderzijds, richtte de overheid een voetgangersgebied in rond het plein en werd het verkeer (van met name auto's en touringcars) omgeleid, zodat de sociale gebruiken niet verloren gaan.

Foto © UNESCO / Jane Wright

Om de originaliteit van het carnaval van Barranquilla te vrijwaren en deelname eraan te bevorderen, heeft een plaatselijke stichting een nieuw evenement in het leven geroepen: het kindercarnaval. Dat is ondertussen een belangrijk onderdeel geworden van dit beroemde feest in Colombia. De deelnemers krijgen financiële steun voor de vervaardiging van ambachtelijk gemaakte praalwagens, extravagante kostuums, hoofdtooiën, muziekinstrumenten, dierenmaskers en andere kunstige voorwerpen. Dankzij een microkredietprogramma kunnen kunstenaars bovendien kleine bedragen lenen om voorwerpen te kunnen maken die ze kunnen verkopen, zodat ze enerzijds in hun onderhoud kunnen voorzien, en anderzijds een bijdrage leveren aan het voortbestaan van het carnaval.

Foto © Ministerie van Cultuur van Colombia

Foto © UNESCO / Chimbiwe Maguruma

De mbende jerusarema, een dansstijl van de Zezuru Shona, Zimbabwe

en maskers, en nutsvoorzieningen voor de deelnemers kosten vaak veel geld, en in tijden van crisis zijn dergelijke uitgaven niet bepaald evident. Om het voortbestaan van sociale gebruiken, rituelen en festiviteiten te waarborgen, is vaak de steun en medewerking nodig van een heleboel mensen en van politieke en gerechtelijke instellingen. Enerzijds moeten gebruiken die voorbehouden zijn voor een beperkte groep mensen, worden gerespecteerd. Anderzijds is het vaak belangrijk om te proberen zoveel mogelijk mensen eraan te laten deelnemen. In sommige gevallen zijn ook juridische maatregelen nodig om voor bepaalde bevolkingsgroepen de toegang te garanderen tot hun heilige plaatsen, monumenten of natuurlijke bronnen die noodzakelijk zijn voor de uitoefening van hun sociale gebruiken, rituelen of festiviteiten.

De samba de roda do recôncavo, Bahia

Kennis en kunde van de natuur

Dit domein van immaterieel cultureel erfgoed omvat kennis, knowhow, vaardigheden, gebruiken en voorstellingen die werden ontwikkeld door gemeenschappen in interactie met hun natuurlijke omgeving. De verschillende manieren van denken over, en kijken naar, mens en natuur worden uitgedrukt via taal, orale tradities, gevoelens van gehechtheid aan en respect voor een bepaalde plaats, herdenkingen, spiritualiteit en levensbeschouwingen. Dit alles heeft een grote invloed op de waarden en overtuigingen van een gemeenschap, en ligt vaak aan de basis van allerlei gebruiken en tradities. We kunnen dit domein onderverdelen in een groot aantal subdomeinen: traditioneel ecologisch bewustzijn, kennis over de plaatselijke flora en fauna, traditionele geneeswijzen, rituelen, overtuigingen,

inwijdingsrites, kosmologie, sjamanisme, bezetenheidsrites, sociale aangelegenheden, festivals, talen en beeldende kunsten. Traditionele kennis en kunde zijn het hart van de cultuur en identiteit van een gemeenschap, maar worden ernstig bedreigd door de almaar toenemende globalisering. Hoewel sommige aspecten van deze traditionele kennis, zoals het gebruik van inheemse geneeskrachtige planten, interessant kan zijn voor wetenschappers en bedrijven (bv. voor geneesmiddelen en cosmetica), zijn vele traditionele gebruiken toch stilaan aan het verdwijnen. De oprukkende verstedelijking en de uitbreiding van landbouwgronden ten koste van bossen en ander natuurgebied, de milieuvervuiling en klimaatverandering en de verwoestijning van gebieden versnellen deze spijtige evolutie. Wanneer de belangrijkste grondstoffen (speciale

🎵 *Nha nhac, hofmuziek, Vietnam*

🗺️ *Zandtekeningen, Vanuatu*

🕯️ *El Día de los muertos, het inheemse feest voor de overledenen, Mexico*

Foto © Centrum voor de Bescherming van Monumenten, Hue

Foto © Nationale Culturele Raad, Vanuatu

Foto © Pedro Hiert / NI

planten, bomen, enz. ...) niet meer aanwezig zijn, zullen ook de hiermee verbonden kennis en vaardigheden langzaam maar zeker verdwijnen. Het borgen van een levensbeschouwing of geloofssysteem is een zo mogelijk nog grotere uitdaging dan de bescherming van de natuur. Naast de problemen op het vlak van de sociale en natuurlijke omgeving, spelen ook armoede en marginalisering van een gemeenschap een belangrijke rol in deze ontwikkeling. Om te overleven, wordt zo'n gemeenschap dan vaak gedwongen een andere manier van leven aan te nemen die haaks staat op hun eigen waarden en tradities.

Door de natuurlijke omgeving van zulke gemeenschappen te beschermen, kunnen we vaak indirect ook hun tradities, gebruiken en kosmologie vrijwaren, alsook andere vormen van immaterieel cultureel erfgoed.

Naast een rijke kennis van geneeskrachtige planten hebben de priester-dokters van de Kallawaya-gemeenschap in de Andes (Bolivia) een traditioneel medisch systeem ontwikkeld, gebaseerd op de kennis van inheemse volken. Kallawaya-vrouwen verwerken symbolen uit hun kosmologie als motieven in de stoffen die ze weven.

Foto © Vice-ministerie van Cultuur, Bolivia

Nha nhac, de Vietnamese hofmuziek, is een middel om te communiceren met de goden en koningen, en hen te eren. Daarnaast is het bedoeld om kennis over de natuur en het universum door te geven.

Foto © Centrum voor de Bescherming van Monumenten, Hue

In Senegal en Gambia wordt de bescherming van de heilige wouden en andere waardevolle gebieden gepromoot via opleidingen en in de praktijk gebracht door het opnieuw aanplanten van bedreigde plantensoorten. Hierdoor werd ook het voortbestaan van de kankurang, de inwijdingsrite van de Manding-gemeenschap, verzekerd.

Foto © Direction du patrimoine culturel, Senegal

Het actieplan voor het behoud van de houtbewerkingskunst van de Zafimaniry-gemeenschap in Madagaskar heeft een wettelijk kader gekregen door de uitvaardiging van patenten op nationaal en internationaal niveau. Dit zal zeker helpen om de grafische ontwerpen en motieven die nauw verbonden zijn met de Zafimaniry-cultuur en -identiteit, te beschermen. Zeldzame boomsoorten waarvan het hout door hen wordt gebruikt, worden steeds opnieuw aangeplant.

Foto © J. SegurZED

De zandtekeningen in Vanuatu, de orale en grafische expressie van de Wajapi (Brazilië) en de houtbewerking van de Zafimaniry (Madagaskar) zijn voorbeelden van beeldende en sierkunsten, waarin hun eigen waarden en overtuigingen tot uitdrukking komen. De traditie van het zandtekenen wordt nieuw leven ingeblazen door de organisatie van festivals en andere evenementen waar de zandkunstenaars hun talenten kunnen tonen en doorgeven. Ook op wettelijk en commercieel vlak worden de nodige maatregelen getroffen: zandtekenen zal een officieel lesonderdeel worden in het onderwijs, en er zal een fonds worden opgericht om kunstenaars de kans te geven een inkomen te verwerven via hun kunst.

Foto © Nationale Culturele Raad, Vanuatu National

Foto © Ministerie van Cultuur en Toerisme, Indonesië

De **Indonesische kris**, tegelijk een wapen en een spiritueel voorwerp, heeft volgens de overlevering magische krachten. Een empu (smid) vervaardigt het lemmet van verschillende lagen ijzererts en nikkel van een meteoriet. Deze smeden – die tegelijkertijd experts zijn op het gebied van literatuur, geschiedenis en occulte wetenschappen – worden zeer gerespecteerd. Hoewel er op de verschillende eilanden nog steeds empu's te vinden zijn die krissen van hoogstaande kwaliteit vervaardigen op de traditionele manier, is hun aantal drastisch verminderd en vinden zij haast geen opvolgers meer om hun kennis en vaardigheden door te geven.

Foto © Marc Sosaar

Het meest zichtbare symbool van de culturele ruimte van Kihnu (**Estland**) is de handgemaakte wollen kleding die door de vrouwen van dit eiland wordt gedragen. Thuis breien zij en weven zij handschoenen, kousen, rokken en blouses van zuivere wol en op traditionele weefgetouwen. Veel van de symbolische figuren en kleuren die zo kenmerkend zijn voor deze opvallende kledingstukken, zijn gebaseerd op oude legenden.

Foto © J.K. Walusimbi

De productie van boomschorsdoek in **Oeganda** is gebaseerd op oeroude kennis en een prehistorische techniek die nog ouder is dan de weeftechniek. Boomschorsdoek wordt vooral gedragen bij kronings- en genezingsceremonies, begrafenissen en culturele evenementen, maar wordt ook gebruikt voor gordijnen, muskietnetten, beddengoed en verpakkingen. Met de introductie van katoen door de Arabische handelskaravane in de negentiende eeuw nam de productie en het gebruik van boomschorsdoek af, maar sinds enkele decennia is deze traditie weer in opmars.

Foto © J. Alexis Lecomte, Ministerie de la Culture, Frankrijk

In **Frankrijk** worden tientallen hooggekwalificeerde ambachtslieden in uiteenlopende disciplines erkend door het systeem van 'Maîtres d'Art', zoals orgelbouwers, een kleermaker-costumiers of boekbinders. De bedoeling is deze 'meesters' de kans te geven hun vaak unieke kennis en vaardigheden over te dragen aan anderen.

Foto © Lithuania Folk Culture Centre

☞ **Traditioneel kruissnijden** in de stad Prienai in Litouwen.

Traditioneel vakmanschap

Traditioneel vakmanschap is misschien wel de meest immateriële manifestatie van immaterieel cultureel erfgoed. De Conventie van 2003 richt zich vooral op de kennis en vaardigheden van de verschillende ambachten, en niet zozeer op de eindproducten ervan. In plaats van te focussen op het behoud van objecten, gaat het er vooral om dat de ambachtslieden hun kennis en vaardigheden kunnen doorgeven aan de volgende generatie, niet in het minst binnen de eigen gemeenschap, zodat het vakmanschap blijft bestaan.

Traditioneel vakmanschap kent oneindig veel disciplines, zoals het vervaardigen van gereedschap, textiel, kleding en juwelen, theaterkostuums en -attributen, servies en glaswerk, siervoorwerpen, muziekinstrumenten, speelgoed, enz. ... Sommige voorwerpen of materialen zullen slechts korte tijd worden gebruikt (bv. voor rituelen of feesten), andere zullen jaren- of zelfs eeuwenlang meegaan. De vaardigheden die nodig zijn voor de productie van al deze voorwerpen en materialen, zijn al even uiteenlopend en variëren van heel fijn en precies handwerk (bv. kantklossen) tot eerder 'grof' en/of zwaar werk (bv. het vervaardigen van boomschorsdoek).

Net zoals bij de andere vormen van immaterieel cultureel erfgoed, vormt globalisering ook een bedreiging voor het voortbestaan van vele traditionele ambachten. De massaproductie van goederen voor dagelijks gebruik – zowel van multinationals als lokale bedrijven – overrompelt de markt, ten nadele van handgemaakte goederen, die doorgaans duurder zijn en minder snel kunnen worden geleverd. Ambachtslieden en kleine traditionele bedrijfjes kunnen daardoor amper overleven. Daarbij zorgen vervuiling, ontbossing en uitbreiding van landbouwgronden ervoor dat de grondstoffen voor de traditionele ambachten steeds schaarser worden. Zelfs in gevallen waar traditionele ambachten zich ontwikkelen tot iets grootschaliger huisnijverheid, kan de verhoogde productiecapaciteit al schadelijk zijn voor het milieu.

Sociale omstandigheden en culturele voorkeuren veranderen natuurlijk ook. Dat betekent soms dat festivals en vieringen soberder worden, waardoor ambachtslieden en kunstenaars

Foto © J.K. Walusimbi

minder kansen krijgen zich uit te drukken. Bovendien vinden jongeren de opleiding tot traditioneel vakmanschap vaak veel te lang en te zwaar, en gaan ze liever in een fabriek of in de dienstensector werken, waar er minder van hen wordt verwacht en ze vaak meer verdienen. Daarnaast bevatten veel ambachten 'vakgeheimen' die volgens de traditie niet aan derden mogen worden doorgegeven; als er echter binnen de familie of de gemeenschap geen opvolgers zijn, gaan die geheimen uiteindelijk misschien helemaal verloren. Net als bij de andere vormen van immaterieel cultureel erfgoed, is het doel van het borgen de overdracht van kennis en vaardigheden van dat traditionele vakmanschap te garanderen. Het voortbestaan hiervan is onder meer belangrijk omdat de ambachtslieden zo in hun levensonderhoud kunnen voorzien en tegelijk hun creativiteit kunnen uiten.

Veel van die traditionele ambachten worden overgeleverd via het eeuwenoude systeem van meester en leerling. Een beproefde manier om deze vorm van opleiding te stimuleren, is het aanbieden van financiële steun aan meester én leerling, waardoor het systeem voor beide partijen interessanter wordt. Ook het versterken van bestaande markten en het aanboren van nieuwe

markten voor de verkoop van de ambachtelijk gemaakte producten, is een manier om het traditionele vakmanschap te beschermen en in ere te houden. Er zijn immers steeds meer mensen die de voorkeur geven aan handgemaakte voorwerpen met een 'ziel' als alternatief voor de massaal en anoniem geproduceerde voorwerpen die onze wereldwijde consumptiecultuur domineren.

Andere mogelijke maatregelen zijn: het opnieuw aanplanten van bomen op plaatsen waar werd gekapt voor de plaatselijke houtbewerking, het uitvaardigen van wetten die garanderen dat de bevolking de nodige grondstoffen kan verzamelen en het beschermen van de natuurlijke omgeving. Daarnaast kunnen juridische maatregelen, zoals de bescherming van intellectuele eigendom en de registratie van patenten en auteursrechten, een gemeenschap helpen bij het in stand houden van hun traditionele vakmanschap. Ten slotte kunnen maatregelen die oorspronkelijk om andere redenen werden genomen (zoals het verbod op vervuilende plastic zakjes), leiden tot een heropleving van traditionele kennis en vaardigheden (bv. in de vorm van het vervaardigen van herbruikbare zakken en tassen van papier, gras, riet, enz. ...).

☞ **De productie van boomschorsdoek, Oeganda**

☞ **De vervaardiging van de Indonesische kris**

Foto © Ministerie van Cultuur en Toerisme, Indonesië

Foto © Ministerie van Cultuur en Toerisme, Indonesië

Immaterieel
Cultureel
Erfgoed

UNESCO@vlaanderen

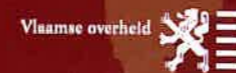
UNESCO Platform Vlaanderen vzw

Organisatie
van de Verenigde Naties
voor Onderwijs,
Wetenschap en Cultuur

Immaterieel
Cultureel
Erfgoed

Dit project werd uitgevoerd met steun van de Vlaamse Regering.
De Vlaamse overheid kan niet verantwoordelijk gesteld worden voor de inhoud van deze brochure.

Immaterieel cultureel erfgoed, dat wordt overgeleverd van generatie op generatie, is constant in ontwikkeling, verschaft gemeenschappen en groepen een gevoel van identiteit en continuïteit en bevordert het respect voor culturele diversiteit en menselijke creativiteit.